

Orosz László

Átdolgozta Katona József?

Az Aubigny Clementia és a Hédervári Czeccília

A Katona-irodalom régóta számon tartja, hogy a cenzúra által a színpadtól eltiltott *Aubigny Clementiát* a tiltásra okot adó vallási vonatkozásait elhagyva, a francia 16. századból III. András magyar király korába átültetve *Hédervári Czeccília, a magyar amazon* és *Szentgyörgyi Czeccília, Héderváriné, a magyar amazon* címmel játszották. Mikortól meddig, kik és hol, e kérdésekre kimerítően pontos feleletet nem tudunk adni, mint arra sem, ki volt az átdolgozó. A kassai cenzor 1831. dec. 23-i keltezéssel vezette rá az *Aubigny Clementia* ránk maradt példányára a tiltást, az átdolgozás azonban korábbi, 1826-ban már játszották.(1) Lehet, hogy volt az 1831-it megelőző cenzori tiltás, de lehetséges az is, hogy a cenzúrát jól ismerő színészek maguktól jöttek rá, hogy csak átdolgozva adhatják elő. Beláthatta ezt, különösen a *Bánk bán* cenzúrázása után, maga Katona József is.

Az átdolgozott változatnak egyetlen példánya ismeretes, az sem önálló szöveg, hanem az *Aubigny Clementiának* meghúzott, a neveket és néhány szót, kifejezést megváltoztató példánya.(2) Elülső, utólag odaillesztett címlapján ez áll: „*Hédervári Czeccília A' magyar Amazon (Aubigny Clementiából magyarosítva Katona Josef által 1819-ben)*”, az ezt követő levél elülső oldalán csak az eredeti címet követi ez: „*Hédervári Cecília A' Magyar Amazon vagyis A' Hédervár ostroma 3-ik András alatt*”. A két címlap hátoldalán találjuk a szereplők felsorolását, a másodikán az *Aubigny* szereplőinek felsorolása után, azonos betűkkel hívva fel a figyelmet arra, kiből ki lett az átdolgozás során: 4-ik Henrik francia királyból 3-ik András magyar király, Entragues Clementiából, gróf Aubigny özvegyéből Hédervári Cecília, Drugeth Miklós özvegye, az ifjú Gróf Aubignyből Aladár, De la Chatre Claudiusból, a pártoskodók fejéből Ujlaki Ugrin dalmáciai vicekirály, a pártosok feje, Rozáliából, ennek leányából Olivia, Ujlaki leánya, Sericourból, De la Chatre főlovászmesteréből Drágyf Loránd, Ujlaki főlovászmestere.

Az átalakított szöveget tartalmazó kézirat végén az *Aubigny* címlapjával, szereplőlistájával és szövegével azonos írással ez áll: „Leirtam Kolosvárat Bevégeztem 4-ik Maii 826 esztend.” Az *Aubigny*nek ebből a kolozsvári másolatából több szövegrész kimaradt, főként olyanok, amelyek a vallásról szóltak. Kimaradt például a katolikus vallásért harcoló Chatre lelki vívódását tartalmazó szövegéből: „Hát tsupán a' te segítségedre vagyon é szükség, hogy az Isten áldása el terjedhessen, és tsupán te tölled függ é az Istenség irgalmassága?” (II. felv. 4. jel.) Kimaradtak ezek az önmaga igazolását tartalmazó részletek is: „nem parantsolta é ő tulajdon Fiainak az Abrahámitáknak, hogy öldössék azokat kik szent parantsolataiban tsorbát ejtettek? Nem öldöste é ő is saját izraelitáit valahányszor tölle el pártoltak?” „(...) mondja ezért bár énnékem valaki hogy miért tselekszem, akkor az Istenség mennyköveit fogom a' fejére leátkozni, hogy az a' pokol beli: *miért* vélle együtt a' Gehenna fenekére ütessen, és az örökkévalóság végéig átkozott lelkénn éjjen.” (III. 2.) Chatre és Sericour vitájából kimaradtak az Ószövetségre való hivatkozások, Sericournak ez után a mondata után: „retteg ő tölle, mert az ő menykövei utánn nyujtottad ki kezeidet” ez az eredeti szövegben csak később következő mondata található: „annak a' ditsóságára, a' kinek Fija egykor azt mondotta: Adjátok meg a' Császárnak, a' mi a' Császáré, és az Istennek a' mi az Istené –” (III. 5.)

Kisebbs változtatásokra nem térve ki, megállapíthatjuk, hogy az 1826-i kolozsvári másolat nem hagyta ugyan el a vallás miatti harcot a hugenotta király és a katolikus liga között, de tompította az élet. Ezt az *Aubigny*nt játszhatták 1827. január 2-án Kolozsváron *Obini Clementia* címmel.3

Ennek a szövegnek *Hédervári Ceciliává* való átalakítása több változtatással járt, mint föltételezik.4 Nemcsak kihagyták a vallási vonatkozásokat, nemcsak a kort, a színhelyet, a szereplőket változtatták meg. Az átdolgozónak gondja volt arra is, hogy a stílus franciás jellegét magyarítsa. Így például a magázást többnyire tegezéssel váltotta fel: „*Ne gondolja az úr*” helyett Czeccília ezt mondja a követnek: „*Ne gondold vitéz*” (I.9.); „*Térjen magához*” helyett Lóránd így szól Oliviahhoz: „*Térj magadhoz*” (III.1.); „*méltóságod parantsolatjára*” helyett a követ Ujlakinak: „*Fővezér a te parantsolatodra*” (IV.2.); „*ne erőltesse magát – engedjen szabad utat a' Természetnek*” helyett a király Czecciliának: „*ne erőltessd magad – engedj szabad utat a' Természetnek*” (IV.7.). A követ franciás szavajárása: „*Ha ugy tetszik*” (s' il vous plait) elmaradt. A magyarítást szolgálja a *monarcha, marshal, victoria, virtus* szavakat felváltó *fejedelem és király, fővezér, győzelem, erény* is, továbbá *polgár, polgárok* megszólítás helyett a *vitéz, vitézek*. Czecciliát a *Nagyságos Grófné* megszólítás nem illette meg, a helyette használt *Nságos asszony* a 19. század elején még más jelentést és hangulatot hordozott, mint a 20-ban, a szintén előforduló *nagy asszony, vitéz asszony* mindenestre találóbbnak tetszik.

Találhatunk olyan stílári változtatásokat is, amelyek a lovagdrámákra jellemző durvább kifejezéseket cserélnek finomabbakra: a „*motskoltatás*”-t „*sértődés*”-re, a „*nyomorult majmok*”-at „*gyáva teremtések*”-re, a „*pökted le barátságomat*” „*vetted meg parantsolatomat*”-ra (I.2, II.12, III.3). A stílus lovagdrámai szertelenségével való szakítás körébe sorolhatjuk néhány bonyolult mondat egyszerűsítését is. Ilyen például: „*kegyelem! oh rettenetes szó! melly tsak a' gonosztévőknek tsiklandozod jóltevőleg a' füleiket; de a' betsületes ember útjára, szégyent és gyalázatot plántálsz az egész világban, midőn minden lépésére egy mutató Ujj áll készen: ennek kegyelemből van meg az élete*” helyett: „*kegyelem, rettenetes szó! melly tsak a' gonosztévőnek hangzik jóltevőleg a' fülébe; de a' betsületes ember útjára szégyent, és gyalázatot hint, a meg alázatot minden lépésére emberbe botlik, mely azt súgja, ennek kegyelemből van meg csak az élete*” (III.6.). Van példa arra is, hogy a nehezen érthető szűkszavúságot bővítéssel teszi az átdolgozás világosabbá: „*Az atyám megtért*” – mondta Rozália, ugyanez Olivia szövegében: „*Az atyám visszatért kötelességéhez, és nekünk megbocsátott.*” (III.8.)

Az *Aubigny* magyarításának indító oka természetesen az volt, hogy kimaradjon belőle „*a vallás miatt való zenebona*”. A viszály vallási indítékát az *Aubigny*ban Katona főként Sericour felvilágosodott szellemű megnyilatkozásaival ítélte el. Az átdolgozásban Lóránd nevet kapott személy szerepéből kihúzták, többek között, ezeket a mondatokat: „*A' vallásért hartzoltál te, és a vallásért akarsz hartzolni? Mi okból? hogy az embereket erővel kergesd a' Paraditsomba, kik oda bé menni nem akarnak, vagy legalább azt hiteted el magaddal, hogy bé nem mehetnek.*” (III.5.) Chatre-nak erre a szintén törölt mondatára: „*A Keresztységnek nem szabad Eretnék Királyokat szenvedni, ha tsak magát nyilvánosságos veszedelembé nem akarja ejteni*”, Sericour így felelt: „*Ugy? E szerént tehát a' Királyok csak laptái az alatt valóknak, mert hiszen mindenik Fanatikus képzelheti magának hogy a' Fejedelme*

nem az igaz úton jár. Hidd el nékem, Chatre, az embereknek véleménynye, melyet isteni tiszteletnek nevezünk, nem egyebb egy Bál Háznál, a' hol is Török, 'Sidó, Indus, Görög, és Romai Maszkarák fordulnak elő, senki sem láthatja hogy mellyik lárvá rejtheti el a' nagyobb szépséget. A' külső festéket tekintvén, egyiknek ez, másoknak amaz tettik, már most kardot vonnyunk é mi egy igaz Szívű ember ellen, mivel ő beléje az öröktől való, ezt és nem amazt a' vágyakodást alkotta, melyet mi mindnyálok között elsőnek találunk? Miért akarsz te másokat erővel is a te Izsédesre kényszeríteni, a' mellytől mások undorodnak? Majd az éj félnek órájában, le fognak a' lárvák hullani, és mindenik a' maga formájában áll a' Biró előtt. Én tudom nem fogok pirulni, mert ámbár én egyhez ragaszkodtam de nem gyűlöltem a' többieket is.” (III.5.) Kimaradt az átdolgozásból a meghasonlott Chatre (Ujlaki) monológjának ez a részlete is: „fegyverrel az embereket el fogyasztani, azért hogy annál többen legyenek kik az Istennek ditsóságára éljenek – felséges oszlop, melyet márványnak gondolnak lenni, mivel tarka simasággal fénylik; pedig töredékeny föld és Porhanyuság. Bolond öreg te is annak gondoltad lenni, és a' Valódi bé tekintéskor látod mennyire meg tsalatkoztál véleményedben. Te az egész Hazából egy Templomot akartál készíteni, és minek előtte az a' vérsárból készülne, ki öldösöd azon Lelkeket, mellyeknek oda menedékkül jáni kellene. Most tekinthet fel sírva Mennyei Atyához a' Mártírok Mártirja: Uram bocsásd meg nekik mert nem tudták mit tselekesznek.” (III.6.) Más egyebek mellett Rozáliának (Olivianak) apjával vitázó párbeszédéből is sokat töröltek, például ezt a mondatot: „Atyám (...) ne engedje Lelkét annyira elkábitani a' boldogtalan Fanatizmustól”. (II.2.)

Tudomásom szerint nem vetették még fel azt a kérdést, a IV. Henrik francia király elleni felkelést a magyarító miért éppen III. András korába helyezte. Ötletet adhatott erre a történelmi viszonyok bizonyos hasonlósága. III. András ellen azok keltek fel, akik a pápa jelöltjét, Martell Károlyt, majd a halála után fiát, Károly Róbertet kívánták a magyar trónra ültetni. Erről azonban az átdolgozott szövegben nincsen szó.

A királyon kívül az egyetlen hiteles történelmi alak az átdolgozásban Ujlaki Ugrin, Katona István nagy történelmi művében „*Ugrinus, filius Poch de Wylak*” (Ugrin, Ujlaki Pos fia) a neve.⁵ A történelmi hitelesség látszatának keltésére alkalmas a többi 13-14. századi családnév is: Hédervári, Kont, Drugeth, Drágfy, noha a francia Drugeth Fülöp épp Károly Róberttel jött Magyarországra. Játszották a darabot *Szentgyörgyi Czeccília, Héderváriné* címmel is. Ez bizonyára csak címváltozat, az 1428-ban Galambóc ostrománál kitűnt hősnő ismertté vált neve miatt kerülhetett a III. András korabeli történetbe. Az 1836. szeptember 4-i debreceni előadás kritikusa kifogásolta is a kortévesztést.⁶

Gyulai Pál és Waldapfel József szerint az *Aubigny Clementiának* több átdolgozása is lehetett.⁷ Ránk maradt szövegek hiányában azonban nem igazolható a föltételezésük. Waldapfel 1942-i monográfiájában – saját korábbi véleményének is ellentmondva – azt írta, hogy a magyarítás „Mátyásnak, a magyar felvilágosodás király-ideáljának” korában játszódik.⁸ Nem tudni, nem az tévesztette-e meg, hogy egy Ujlaki, Ujlaki Miklós a darab Ujlakijához hasonlóan tért a király (Mátyás) hűségére, s ő sem kegyelmet, hanem magas tisztséget nyert.

Az említett kolozsvári szöveg végén ezt is olvashatjuk: „*Olvasó próba. Hetfőn – 25 ikén – olvasó próba – Fánccsy, Megyeri*”. Fánccsy Lajos és Megyeri Károly a *Hédervári Czeccília* 1833. november 28-i budai, várszínházi előadásán szerepelt: Fánccsy Aladár, Megyeri a szintén történelmi hangzású nével, Palóczival felruházott követ szerepét játszotta.⁹ A bemutatott darabról a színikritikus azt írta: „Katona József munkája”. Talán ekkor került a kolozsvári szöveg címlapja elé az, amely Katona Józsefet nevezte magyarosítónak. Ekkor vezethették rá a szövegre a „magyarító” változtatásokat.

Hihető-e, hogy ezek valóban Katonától valók? Nem lehetetlen. Katona kapcsolatot tartott a Kecskeméten megforduló szintársulatokkal. Kilényi Dávid társulata, amely 1825 őszétől 1826. március 11-éig szerepelt Kecskeméten, előadta a *Hédervári Czecciliát*.¹⁰ Úgy tudjuk, hogy ez volt az átdolgozás első színre vitele. Kilényiek magukkal vihették Katonától kapott szövegét, átadhatták más társulatoknak. Így kerülhetett sor 1826 és 1832 között székesfehérvári, egri, putnoki, balassagyarmati, löcsei, lipótszentmiklósi előadására,¹¹ s talán még több olyanra, amelyről nem maradt említés.

A budai előadás Nagy József jutalomjátéka volt.¹² Ennek az alig ismert vándorszínésznek a révén kerülhetett Katona átdolgozása vagy annak a másolata Budára, s talán éppen ő vezette rá ennek alapján a változtatásokat a Kolozsvárról Budára került szövegre.

A kor színháztörténetének legalaposabb ismerője, Kerényi Ferenc Komlóssy Ferencet tartja az *Aubigny* magyarítójának.¹³ Egy bizonyos Tóth nevű (vagy álnevű) debreceni levelezőre hivatkozik, aki szerint Komlóssy volt az, aki „Ubigny Klementinát Szent Györgyi Czecciliává, 3-dik Endre idejére változtatá”.¹⁴ De éppen Kerényi fölvetette annak a lehetőségét is, hogy 1819-ben, Kisfaludy Károly sikereitől, a székesfehérvári társulat pesti vendégszereplésétől ösztönözve Katona igyekezett drámáját előadhatóvá alakítani.¹⁵ Hozzátehetjük: akkor, amikor megtudta, hogy *Bánk bánját* nem adhatják elő. Történelmi ismeretei miatt is, a stílári átdolgozás irányának és módjának a *Bánk bán* átdolgozásához való hasonlósága miatt is föltételezhetjük, hogy a *Hédervári Czeccília* ránk maradt szövege az ő keze nyomát viseli.

Jegyzetek

1 Magyar József cenzor szövege az *Aubigny Clementia* ránk maradt, 1816-ban Kecskeméten Udvarhelyi Miklós számára készült példányán (OSZK Színháztörténeti Tár N. Sz. A 11): „Ezen darabot előadni nem szabad, mert szítkokkal tele vagy, Istenről nagyon illetlenül szól; és régi vallásbéli villongásokat előhoz.” A *Hédervári Czeccília* 1826-i székesfehérvári előadásáról 1. Kerényi Ferenc: *Katona József a magyar színpadok műsorán (1811-1837)*, ItK 1992, 408 (a továbbiakban: *Kerényi 1992*); kecskeméti előadásáról az 1825-26-i színi évadban: Liszka Béla: *A kecskeméti színház és színészet múltja*, Katona Emlékkönyv, Kecskemét, 1930, 105.

2 Oszk Színháztörténeti Tár H 15.

3 L. *Kerényi 1992*, 408.

4 „(...) a neveken kívül nincs más változtatás rajta, mint kihagyása mindannak, a mi a francia viszonyokra és vallásos villongásokra vonatkozik” (Gyulai Pál: *Katona József és Bánk bánja*, Bp., 1883, 77/; „(...) a magyarítást a szereplőnevek pusztá átírásával hajtották végre, nem is fejezve be a magyarítást a példányon” (*Kerényi 1992*, 407); „(...) a magyarítás (...) csak a nevek átírására szorítkozik” (*Kerényi Ferenc: A magyar színikritika kezdetei*, Bp., 2000, 1425 – a továbbiakban: *Kerényi 2000*).

5 Katona István: *Historia critica regum Hungariae*, VI. 1209. Említ egy másik, András királyhoz hűséges Ugrint is (uo. 1213-1214). A két Ugrint azonosnak tekintve kaphatott látszólagos történelmi hitelt Ujlaki megtérése a királyhoz.

6 Honművész 1836. okt. 9., idézi *Kerényi 2000*, 1106.

7 Gyulai i. m. 77-78; Waldapfel ItK 1933, 258.

8 Waldapfel József: *Katona József*, Bp., (1942) 47. Uő: „a külső harcnak (...) III. Endre korába való áttételével”, ItK 1933, 258.

9 A Honművész 1833. dec. 5-i számában megjelent színikritika a budai előadás szereposztását is tartalmazza: Ujlaki – Bartha ur,

András kir. – Baranyi ur, Czeczília – Kántorné asszony, Aladár – Fánccsy ur, Olivia – Szentpéteriné asszony, Drágfy – Nagy ur, Palóczy – Megyeri ur. A kritikus, Kátai, szigorúan ítélte. Megróttá a hazaszeretet és magyar lelkesedés gyakori említését (idézte ezt Gyulai i. m. 77-78), Ujlaki ellágyulását, a király leereszkedését, a többi szereplő játékában is talált hibát. Felhívta a figyelmet a puskaropogás, ágyúdörgés anakronizmusára. (Közi a kritikát *Kerényi 2000*, 305.)

10 1826-ból való Katona színházépítési javaslata, tervrajza. Kilényiek 1825-26-i kecskeméti szerepléséről 1. Liszka Béla i. m. 105.

11 L. *Kerényi 1992*, 408.

12 L. a 9. jegyzetben idézett színikritikát. Nagy József neve az 1994-i *Magyar színházművészeti lexikon*ban nem szerepel, az 1929-31-i *Magyar színházművészeti lexikon* is keveset mond róla.

13 L. *Magyar színháztörténet 1790-1873*, Bp., 1990, 183; *Kerényi 1992*, 407; *Kerényi 2000*, 1603.

14 Honművész 1836. okt. 27., idézi *Kerényi 2000*, 1603.

15 *Kerényi 1992*, 407.